

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 349:3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.21>

МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ГІДНОГО ЖИТТЄВОГО РІВНЯ

Стаття присвячена дослідженню соціальних стандартів гідного життєвого рівня, закріплених в міжнародно-правових актах універсального та європейського рівня, та оцінці положень чинного законодавства України на предмет відповідності їм.

У статті доведено, що у більшості «сучасних» міжнародно-правових актах для оцінки рівня життя населення вживається категорія «гідний», на відміну від чинного законодавства України, яке оперує прийменником «достатній». Встановлено, що достатній рівень забезпечує виключно виживання особи або сім'ї, тобто задоволення базових, примітивних потреб людини. Водночас гідний життєвий рівень має забезпечувати не тільки існування, але й розвиток людини – як особистісний, так і фізіологічний.

У статті йдеться, що категорії «гідний» та «достатній» є різними за змістом. Гідне життя більшою мірою відображає сутність соціальної держави, існування якої неможливе без реалізації вимог соціальної справедливості.

Доведено, що чинне національне законодавство далеке від відповідності аналізованим міжнародним соціальним стандартам гідного життєвого рівня ні в семантичному, ні в змістовному плані. У статті йдеться, що в Конституції України хоча й закріплено право на достатній життєвий рівень, тим не менше, окремі положення національного законодавства свідчать про теоретичну його направленість на забезпечення життя людини, гідного найвищої соціальної цінності. Проте з урахуванням необхідності реального задоволення інтересів людини пропонується прожитковий мінімум в Україні визначати виходячи з нормативно-статистичної методики, у якій набори продуктів харчування та послуг мають бути затверджені шляхом передбачення у них затрат сучасної людини, а не людини середини ХХ століття, на задоволення своїх основних потреб. Цьому має сприяти проведення науково-громадської експертизи на засадах дійсної паритетності представників центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських, із залученням громадськості та наукової спільноти.

У статті сформульовані пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою приведення його у відповідність до міжнародних соціальних стандартів гідного життєвого рівня.

Ключові слова: міжнародні соціальні стандарти, соціальне законодавство, соціальний захист, соціальний ризик, гідний життєвий рівень, прожитковий мінімум, соціальні послуги, медична допомога, неухильне поліпшення умов життя.

Borychenko K. V. International social standards of a decent standard of living

The article is devoted to the study of the standards of a decent standard of living enshrined in international legal acts of the universal and European level, and to the assessment of the provisions of the current legislation of Ukraine for compliance with them.

The article proves that in most “modern” international legal acts, the category “worthy” is used to assess the standard of living of the population, in contrast to the current legislation of Ukraine, which uses the preposition “sufficient”. It has been established that a sufficient level ensures only the survival of a person or family, that is, the satisfaction of basic, primitive human needs. At the same time, a decent standard of living should ensure not only existence, but also human development – both personal and physiological.

The article states that the categories “worthy” and “sufficient” are different in meaning. A dignified life largely reflects the essence of the social state, the existence of which is impossible without the implementation of the requirements of social justice.

It has been proven that the current national legislation is far from meeting the analyzed international standards of a decent standard of living, neither in terms of semantics nor content. The article states that although the Constitution of Ukraine enshrines the right to an adequate standard of living, certain provisions of the national legislation testify to its theoretical focus on ensuring the life of a person worthy of the highest social value. However, taking into account the need for the real satisfaction of human interests, it is proposed to determine the living wage in Ukraine based on a normative and statistical methodology, in which sets of food products and services must be approved by predicting the costs of a modern person, not a person of the middle of the 20th century, to satisfy their basic needs. This should be facilitated by conducting a scientific and public examination on the basis of real parity of representatives of central executive bodies, employers’ associations and trade union associations that have the status of All-Ukrainian, with the involvement of the public and the scientific community.

The article formulates proposals for making changes to the current legislation of Ukraine in order to bring it into line with international standards of a decent standard of living.

Key words: *international social standards, social legislation, social protection, social risk, decent standard of living, living wage, social services, medical assistance, steady improvement of living conditions.*

Вступ. Військова агресія російської федерації проти України змусила громадськість та наукову спільноту по-новому оцінити здатність національної системи соціального захисту забезпечити людині у разі настання несприятливих наслідків соціального ризику рівень життя, достойний найвищої соціальної цінності. Цілком очевидно, що оцінка рівня життя як гідного залежить від рівня розвитку суспільства та його потреб, проте орієнтирами у цьому цілком виправдано можуть бути міжнародні стандарти.

До теоретичних і практичних проблем забезпечення гідного життєвого рівня засобами соціального захисту у своїх наукових здобутках звертались В. Андрійв, Н. Болотіна, В. Буряк, Т. Вахонєва, С. Синчук, А. Ширант, М. Шумило, Л. Шумна, О. Ярошенко та ін. Проте з огляду на відсутність законодавчого визначення і неоднозначність змісту категорії «гідний життєвий рівень», її оціночний характер, значну кількість міжнародно-правових актів, які містять стандарти гідного життєвого рівня, питання відповідності чинного національного соціального законодавства досліджуванним міжнародним стандартам не втратили своєї актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження міжнародних соціальних стандартів гідного життєвого рівня, закріплених в актах універсального та європейського рівнів, і оцінка чинного національного законодавства на предмет відповідності їм.

Результати дослідження. Відповідно до короткого тлумачного словника української мови, стандарт – це «типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю; єдина форма організації, проведення чого-небудь; те, що не має нічого оригінального, своєрідного; шаблон, трафарет» [1, с. 274]. У своєму етимологічному та онтологічному значенні «стандарт – документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального рівня впорядкованості у певній галузі» [2, с. 614]. О.М. Руднева вказує на те, що «саме у міжнародних стандартах відображається якісний рівень розвитку правових цінностей, досягнутий світовою цивілізацією та нерозривно пов'язаний із правовою культурою людства» [3, с. 13].

Розвиваючи цитовані дефініції, С.І. Запара конкретизує, що «міжнародний соціальний стандарт – це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних зі створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягати соціального розвитку» [4, с. 540].

Характеризуючи міжнародні соціальні стандарти гідного життєвого рівня варто зауважити, що В. Андрійв та Т. Вахонєва виправдано дійшли висновку, що однозначно сформулювати єдині критерії гідного життя майже неможливо, через низку факторів, до яких науковці віднесли: «по-перше, істотну диференціацію рівня соціально-економічного розвитку різних держав, відмінності в культурних традиціях, стереотипах, менталітеті націй; по-друге, невідповідність оцінки гідного життя з погляду виключно матеріальної забезпеченості людини, рівня реалізації її соціально-економічних прав» [5, с. 139–140]. Саме тому надважливим є дотримання відповідних міжнародних соціальних стандартів, які визначають мінімальний рівень забезпечення державою потреб людини, зокрема й заходами соціального захисту, необхідний для створення умов її гідного життя, та є своєрідними орієнтирами забезпечення вирівнювання рівня життя населення в різних країнах, не дивлячись на відмінності їх соціально-економічного розвитку, культурних цінностей, менталітету, моралі тощо.

Так, одним з перших міжнародно-правових актів, який визначає соціальні стандарти гідного життєвого рівня, варто назвати Загальну декларацію прав людини 1948 року, відповідно до ст. 25 якої «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї».

Як зауважує О. Ярошенко [5, с. 135], наведений постулат розвинений у ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, за якою «держави, визнають право кожного на такий життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя». Не останню роль у забезпеченні гідного рівня життя, за приписами Пакту, відіграють й: медична допомога, яка має бути спрямована на забезпечення найвищого досяжного рівня фізичного і психічного здоров'я (ст. 12); освіта, яка повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності (ст. 13).

Навіть не дивлячись на те, що за приписами названих міжнародно-правових актів, соціальний захист, який визнається чи не основним інститутом забезпечення гідного життєвого рівня, може здійснюватися відповідно до структури і ресурсів кожної держави, принциповим для України є те, що досліджуваний рівень життя є недосяжним виключно у разі забезпечення права людини на достатнє харчування, одяг і житло. Важливе значення мають також медична допомога, соціальне обслуговування, освіта, неухильне поліпшення умов життя.

Для визначення критеріїв гідного життєвого рівня неабияке значення мають соціальні стандарти, сформульовані в актах Міжнародної організації праці.

Так, ст. 67 Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року передбачено, що «загальна сума допомоги та будь-яких інших коштів ... повинна бути достатньою для утримання родини бенефіціарія в здорових і гідних умовах життя».

Конвенцією МОП № 177 про основні цілі та норми соціальної політики 1962 року закріплено, що громадянам мають створюватися умови, «які дадуть їм можливість підвищити свій рівень життя власними зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних досліджень життєвих умов, які проводяться після консультацій з представниками організацій роботодавців і працівників». При цьому, цією Конвенцією визначено, що при встановленні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні сімейні потреби працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта.

І хоча неможна стверджувати, що аналізованими Конвенціями визначені чіткі та однозначні соціальні стандарти гідного життєвого рівня, які б вичерпно встановлювали критерії його оцінки, тим не менше, важливі положення відповідні акти МОП все ж містять. Перш за все, мова йде про те, що досліджуваний рівень життя не може стосуватися виключно однієї людини, а оцінюється в сукупності для сім'ї. По-друге, саме в аспекті перспектив реформування прожиткового мінімуму в Україні важливе значення має визначений Конвенцією МОП № 117 метод його встановлення, який за своїм механізмом більш наближений до статистичного (нормативно-статистичного), що дозволить скоротити розрив між встановленим законодавством прожитковим мінімумом в Україні та його фактичним розміром.

Серед міжнародно-правових актів європейського рівня, які закріплюють соціальні стандарти гідного життєвого рівня, у першу чергу варто згадати Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 року, яка визначила рівень соціального захисту, який має бути достатнім для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення 1990 року. Кодекс містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні надавати у зв'язку із дев'ятьма соціальними ризиками – хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, материнством, інвалідністю, втратою годувальника, утриманням дітей.

Як зазначає К. Довбиш, «в Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року право на гідний рівень життя визначається наступним чином: усі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їх сімей; кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти якнайкращого стану здоров'я; усі працівники й особи, які перебувають на їх утриманні, малозабезпечені сім'ї та особи похилого віку мають право на соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; сім'я, діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення всебічного розвитку; кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження, а також відповідні права у сфері праці, підприємницької діяльності, житловій сфері [6, с. 134–135].

Неостаннє місце серед європейських соціальних стандартів гідного рівня життя займають положення Хартії Європейського Союзу про основоположні права 2000 року, у ст. 34 якої закріплено, що «з метою боротьби з соціальним відчуженням і бідністю Європейський Союз визнає і дотримується права на отримання соціальної і житлової допомоги, призначених для забезпечення гідного існування для всіх, кому бракує достатніх ресурсів, відповідно до правил, встановлених законодавством Європейського Союзу та національним законодавством та національними практиками».

З іншого боку положеннями Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 року закріплено, що: «працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, достатня для забезпечення їм гідного рівня життя (ст. 5); працівникам Європейського Співтовариства гарантується право на адекватний соціальний захист і користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення; особам, які не мають можливості увійти або повторно увійти до ринку праці та не мають засобів до існування, забезпечується

можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації» (ст. 10).

Крім того, Хартією передбачено, що кожний працівник Європейського Співтовариства при досягненні пенсійного віку повинен мати можливість користуватися засобами, що забезпечують йому/їй гідний рівень життя (ст. 24).

Це положення має фундаментальне значення для оцінки рівня життя осіб пенсійного віку в Україні. Перш за все, важливою є вказівка на ту обставину, що забезпечити гідний рівень життя пенсіонера неможливо в рамках одного виду соціального захисту. З цією метою можуть здійснюватися і соціальне обслуговування, і грошові виплати, і медична допомога, і т.д. По-друге, визначені заходи мають забезпечувати саме гідний рівень життя особи, зокрема й в аспекті доступу до медичної допомоги, соціального обслуговування, здатності створювати собі умови для покращення життєвого рівня, що на жаль, у сучасних умовах в Україні недосяжно.

Важливим є закріплення Хартією також права осіб з інвалідністю на заходи, спрямовані на поліпшення їхньої інтеграції в соціальне та професійне життя, що повинні стосуватися професійного навчання, ергономіки, доступності, мобільності, транспортних засобів та житлових умов. При цьому Хартією передбачено, що відповідні види соціального захисту є додатковими до загальної системи та в сукупності мають забезпечити гідний рівень життя та максимальну самостійність особи з інвалідністю.

У всіх аналізованих міжнародно-правових актах для оцінки рівня життя населення вживається категорія «гідний», на відміну від чинного національного законодавства, яке оперує прийменником «достатній». Видається, що достатній рівень забезпечує виключно виживання особи або сім'ї, тобто задоволення базових, примітивних потреб людини. Саме таке розуміння вкладено у зміст прожиткового мінімуму українським законодавцем, який крім продуктів харчування, одягу та житла на конституційному рівні не включає до нього жодних інших потреб людини. Водночас життєвий рівень має забезпечувати не тільки існування, але й розвиток людини – як особистісний, так і фізіологічний. Як вірно зазначив М.М. Шумило, термін «достатній рівень життя» є занадто вузьким [7, с. 245]. Достатній – це той, що дозволяє людині вижити, а гідний – той, що дозволяє жити і реалізовувати у повному обсязі свої права та обов'язки. Тому категорії «гідний» та «достатній» є різними за змістом. Гідне життя більшою мірою відображає сутність соціальної держави, існування якої неможливе без реалізації вимог соціальної справедливості.

Цікавим є той факт, що в Конституції України хоча й закріплено право на достатній життєвий рівень, тим не менше, окремі положення національного законодавства свідчать про його направленість на забезпечення життя людини, гідного найвищої соціальної цінності.

Так, одними з принципів формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року визначені: «задоволення набором продовольчих товарів потреб організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереженні працездатності для безробітного, відновленні у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила; задоволення набором послуг потреби громадян у користуванні закладами освіти та охорони здоров'я» тощо. Тобто фактично, основується на положеннях законодавства, прожитковий мінімум, що ототожнюється в Україні з достатнім рівнем життя, має забезпечувати не лише мінімальні потреби людини, але й розвиток її особистості, та включати в себе затрати на їжу, одяг, житло, освіту, медичну допомогу та поліпшення умов життя. Відповідне формування змісту прожиткового мінімуму (достатнього / гідного рівня життя) цілком відповідало б міжнародним стандартам.

Проте, на жаль, варто констатувати, що відповідні висновки є досить теоретичними, оскільки зроблені на основі комплексної оцінки положень національного законодавства, його загальної спрямованості, що не втілена у практику застосування відповідних нормативно-правових актів.

Зокрема, не дивлячись на перегляд наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг порівняно нещодавно – у 2016 році – до них так і не увійшли товари та

послуги, без яких неможливе життя сучасної людини: мобільний телефон, послуги мобільного зв'язку, персональний комп'ютер, Інтернет і т.д.

Крім того, постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780, якою затверджено набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення, визнана нечинною та скасована рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 квітня 2018 року у справі № 826/3639/17, залишеним без змін в частині, що стосується вищезазначеного нормативно-правового акту, постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 року та постановою Верховного Суду від 20 грудня 2018 року, а іншої Кабінетом Міністрів України так і не було прийнято.

Як зазначено в інформаційних матеріалах для підготовки проєкту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні», опублікованих на сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у сучасних умовах «встановлення прожиткового мінімуму відбувається без попередньої процедури проведення науково-громадської експертизи, що має здійснюватись згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 року № 1767, що призводять до штучного зменшення розмірів усіх соціальних та пенсійних виплат, нарахування яких проводиться на підставі прожиткового мінімуму, а відтак і до погіршення соціальної захищеності та рівня життя населення» [8].

Висновки. Варто констатувати, що чинне національне законодавство далеке від відповідності аналізованим міжнародним соціальним стандартам гідного життєвого рівня як в семантичному, так в змістовному плані. Так, викликає сумніви можливість задоволення основних потреб людини окремими товарами, нормативи користування якими суттєво завищені (наприклад, одяг для дітей до 6 років), послугами, нормативи забезпечення якими, навпаки, занижені (наприклад, послуги перукаря, відвідування кіно, театрів тощо), продуктами харчування, перелік яких не може забезпечити саме збалансоване споживання їжі (перевага у пропонованому раціоні надається хлібу, який має високу калорійність та забезпечує швидке насичення людини життєвими силами, з обмеженням вживання овочів, фруктів, які надзвичайно вітаміномісткі, м'яса (зокрема дієтичного), яке забезпечує основні потреби людини у білку, круп, які є джерелом складних вуглеводів, що забезпечують тривалі збереження енергії та наснаги людини).

З урахуванням необхідності реального задоволення саме інтересів людини, прожитковий мінімум в Україні варто визначати виходячи з нормативно-статистичної методики, у якій набори продуктів харчування та послуг мають бути затверджені шляхом передбачення у них затрат сучасної людини, а не людини середини ХХ століття, на задоволення своїх основних потреб. Цьому має сприяти проведення науково-громадської експертизи на засадах дійсної паритетності представників центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських, з залученням громадськості та наукової спільноти.

Перегляд споживчого кошика та включення до нього продуктів харчування, товарів та послуг, якими реально забезпечує себе сучасна людина, безумовно призведе до підвищення прожиткового мінімуму та, як наслідок, до підвищення розміру більшості грошових виплат як виду соціального захисту, який забезпечить дійсну можливість задоволення потреб людини.

У зв'язку з вищезазначеним соціальне законодавство України, що регулює суспільні відносини, пов'язані з процедурою розробки та затвердження прожиткового мінімуму, потребує змін, що ґрунтувались би на ключовій статті Конституції України, яку доцільно викласти у такій редакції:

«Стаття 48. Кожен має право на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає гідне харчування, одяг, житло, соціальні послуги, освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя».

Список використаних джерел:

1. Короткий тлумачний словник української мови: більше 6750 слів / Під ред. Д.Г. Гринчишина. К. Рад. шк., 1988.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5.
3. Руднева О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Х., 2011. 20 с.
4. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Кросроуд, 2011. С. 443–447.
5. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові проблеми кваліфікації права на гідний рівень життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. № 75. Том 3. С. 137–143.
6. Ярошенко О.М. Гідний життєвий рівень як правова категорія і конституційне право. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народж. чл.-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадрової акад., Заслуж. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квіт. 2019 р.).* Харків, 2019. С. 134–138.
7. Довбиш К.К. Оплата праці як основний спосіб забезпечення достатнього рівня життя. *Право та інновації.* 2014. № 1–2 (5–6). С. 133–142.
8. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки.* 2012. № 3. С. 243–249.
9. Інформаційні матеріали для підготовки проекту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні». URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news>.

